

Др Тодор Куљић, редовни професор
Одељење за социологију, Филозофски факултет, Београд
todorunbg@ptt.rs

Оригиналан научан рад
Примљен 15.11.2016
Прихваћен 20.11.2016

Социјална револуција – археологија прогнаног појма

Апстракт: У овом прилогу се (1) тумачи изворни смисао окупираног и прогнаног појма социјална револуција и (2) објашњава његово савремено извртање, мењање садржаја и обима. Анализирају се политичке и унутар-научне корекције и друштвени услови превредновања поменутог појма. Рад припада појмовној историји (*Begriffsgeschichte*, *conceptual history*), која као аспект рефлексивне историје преиспитује појмове којима се тумачи прошлост. То је историја идеја и проблема згуснутих у појмовима свога доба. Хегемони појмови су индикатори друштвено-политичких промена. Нису само теоријске категорије него и борбена делатна јединства, чиниоци процеса и историје. Ови појмови нису само аналитичко, него и политичко оружје.

Кључне речи: револуција, социјална револуција, антикапитализам, појмовна историја, борбени појмови.

Социјална револуција је напуштени и превредновани појам, који је изгубио позитивну конотацију у регистру облика друштвене промене. А шири појам револуција постао је формалан и инфлаторан: говори се о Исламској револуцији, револуцији одозго, Плишаној и Наранцастој револуцији и слично. На делу је извртање изворног смисла појма. Реч је о (1) окупацији лексеме (једног значења речи које обухвата све облике те речи) и (2) стигматизацији ужег појма социјалне револуције преко синонима, као што су тоталитарна револуција, револуционарни популизам, револт улице, и слично. Ополитни позитивни појмови су традиција, транзиција и процедура.

1.

Појмовна историја (*Begriffsgeschichte, conceptual history*) становиште је рефлексивне историје, то је историја идеја и проблема згуснутих у појмовима свога доба. Настала је у противставу хронолошкој догађајној историји, али и као критика историје идеја посматраних ван контекста. Реч је о релативно новој струји у историографији, која на нов начин покушава да редукује сложеност прошлости. Отац појмовне историје је немачки историчар Рајнхарт Коселек (1923–2006), који је истраживањем настанка и промене значења кључних појмова настојао не само да потпуније растумачи прошлост него и да објасни сама тумачења.¹ Ова саморефлексивна историја истражује и делатну улогу историјских појмова и реконструише целину на други начин од догађајне или од социјалне историје. Појмовна историја критички преиспитује начине уопштавања посебних дешавања. Док су (1) жива сећања врела лава прошлости и непосредно искуство, (2) забележени догађаји она места сећања око којих се згрушава сећање, (3) историјски процеси су токови истекли из постојаних услова који се модификују, али не и структурно мењају. Социјални процеси су центрирани око интереса утицајних друштвених група, а (4) појмови су збир различитих значења ових процеса који се у разним контекстима мењају. Код историје која се чита преко појмова није реч само о етимологији него о анализи употребе кључних појмова. Ако је довољно саморефлексивна, ова анализа јесте и спознаја властите фикције која погрешно уопштава. Значење појма прати се током времена, при чему је важно истраживање друштвено-политичког контекста као извора померања значења. Не истражују се изнова извори него се преиспитују појмови којима се тумачи прошлост. Једнако као што се социјална историја разликује од историје дешавања (историје владара и ратова) тако и историја појмова (као део социјалне историје) исказује напетост између појмова и њиховог друштвеног контекста. Другим речима, појмови су индикатори друштвено-политичких промена. Нису само теоријске категорије него и делатна јединства, чиниоци процеса и историје. Не само аналитичко него и политичко оружје. Нарочито су то они појмови који исказују мање или више хилијалистичка очекивања, као што су револуција, слобода или демократија. Након сваког крупног глобалног идејно-политичког заокрета почиње перманентна револуција појмова.

Појмови интегришу минуло искуство у језик и у наше понашање.² Или, кантовски речено, нема искуства без појмова ни појмова без искуства. Они могу трајати, мењати се или нестајати. Броделовски речено, процеси дугог трајања

¹ Kosseleck, Reinhardt, *Begriffsgeschichten – Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt 2006. (у даљем тексту: Kosseleck, R., *Begriffsgeschichten...*)

² Kosseleck, R., *Begriffsgeschichten...*, p. 58.

нису понављање истих збивања него континуирано понављање сличних услова различитих дешавања. Дакле, иако се догађаји разликују, њихови услови и структуре се понављају. Значења структурама дају нови или модификовани стари појмови. Шта се десило, шта се могло десити и шта је требало да се деси може се донекле дешифровати из појмова. Историја је дуго била сума појединачних прича и извештаја, а тек од 18. века историјско излагање почиње систематичније да се своди на појам теоријским уопштавањем дешавања. Историја је постала колективни сингулар, појмови су почели да навиру и да се мењају: историја је постала метапојам – теорија историје, филозофија историје и логика историје.³ Речју, историја је постала властити објекат. Почиње појмовно сажимање. А пошто је прошлост нужни део сваке друштвено-интегративне мисли, овде су појмови постали још активније и борбеније идејно оружје. Идеологија тражи борбене појмове, а не голу причу и низање догађаја. Нарација може будити осећања и покретати на акцију, али тек прошлост сабијена у борбени појам може интегрисати и мобилисати просторно удаљене групе које се не познају.

Настала у идиографској и херменеутичкој традицији, појмовна историја је замишљена као алтернатива „великим причама“. Реч је о истраживању друштвених услова промена значења кључних појмова. Историјска семантика је контекст појмовне историје. Прати културно релевантне промене, али и друштвено важна планска померања значења централних појмова. Промене значења су повезане са променама свакодневног језика. Измењени услови мењају и начин употребе појмова. Па ипак, нема чисте појмовне историје, ова је само једна од могућности употребе историјске семантике и сплетена је са идејном историјом и метафорологијом.⁴ Појмовна историја почела је као помоћна историјска дисциплина, али је данас интердисциплинарна и блиска историјској епистемологији и историји културног памћења.

2.

У склопу појмовне историје треба размотрити појам револуције који је почео своју нововековну каријеру од дела пољског математичара и астронома Николе Коперника *De revolutionibus orbium coelestium* из 1543, па је у лексиконима неколико векова бележено да *Revolutio Planete* означава време које је потребно планети да обиђе око неба. Коперников хелиоцентризам постао је епоним дубоког преокрета, јер је изменио схватање о месту и улози Земље и Сунца. Тек крајем 18. века појам је изгубио астрономски садржај и примио на-

³ Kosselck, R., *Begriffsgeschichten...*, p. 74.

⁴ Müller, Ernst; Schmieder Falko, *Begriffsgeschichte und historische Semantik: Ein kritisches Kompendium*, Frankfurt 2016. <https://books.google?isbn=351873850X> (28.9.2016)

глашени политички: јављали су се и синоними као револт, побуна, преврат, а све то под утицајем збивања у Француској из 1789. Револуцију помиње, додуше, Макијавели још почетком 16. века, а појам се среће и у Енглеској за обележавање Славне револуције из 1688. године. Астроном Коперник је појам прихватио под утицајем ренесансе, а друго рођење појма револуција уследило је у ери просветитељства. Семантичка динамика померила је значење револуције из астрономије у политичку филозофију. У теологији је појам дуго био ознака за просторно и временско кружно кретање,⁵ у ренесанси се среће као описни појам за механику неба, али је убрзо деметафоризиран. Квалитативну трансформацију доживљава тек у 18. веку: од тада означава линеарно, прогресивно и неповратно, а не циклично време. Ново схватање времена било је аутентични темељ промене садржаја новог појма. Појам револуције повезује се са идејом напретка и окреће ка будућности, а не ка прошлости. Постао је сигнатура неповратног тока и могућности усавшавања друштва. То је најбоље исказао конзервативац Франц Јулиус фон Штал 1852. речима „да је револуција утемељење целокупног јавног стања на вољи човека уместо на божјем поретку и промисли“.⁶ Превратничке промене праћене су превратничким појмом, о чему сведочи и то што су се присталице и критичари револуције слагали у њеном дефинисању, али су је различито вредновали. Енглески конзервативац Едмунд Берк је револуцију називао тиранија и деспотија⁷, док су је просветитељски писци славили. Нови појам био је средство за опис и објашњење дисконтинуитета,⁸ за разлику од континуитета, који је тумачен појмом реформа. Реформаторско је у Енглеској одмах 1790. постулирано као антитеза разарачком револуционарном духу у Француској.⁹ Квалитативно нову социјалну семантичку компоненту појам револуција стиче код Маркса, где постаје политекономски појам и маркира напредак, односно могућност побољшања друштва радикалним променама својине и човека. Крајем 19. века под утицајем Дарвинове еволуционе теорије развија се појам социјалне еволуције, ступњевити мирни развој. На овим семантичким темељима развијало се касније мноштво сродних појмова револуције (код Стаљина, Троцког и Мао Зедонга), али и борбени појмови контрареволуција и конзервативна револуција. Појам је из политике пренет у економију: индустријска револуција, научно-техничка револуција, културна револуција, медијска револуција и слично. Еволуција је процес реформи, а револуција је квалитативни лом. Након 1789. историја је престала да буде судбина, постала је дело људи. Револуцији

⁵Rahden, Wolfert von, "Revolution und Evolution", *Forum Interdisziplinäre Begriffsgeschichte*, 8, 1, 2012, p. 3. (у даљем тексту: Rahden, W., "Revolution und Evolution"...))

⁶Цит. према Тадић, Љубомир, *Традиција и револуција*, Београд 1972, стр. 10. (у даљем тексту: Тадић, Љ., *Традиција и револуција*...)

⁷Тадић, Љ., *Традиција и револуција*..., стр. 89.

⁸Rahden, W., „Revolution und Evolution“..., p. 4.

⁹Тадић, Љ., *Традиција и револуција*..., стр. 94.

је потребан изворни догађај, датум новог почетка, а ритам револуције одликује широко учешће маса у освајању власти, затим радикализовање револуције, што је чинила екстремна мањина, и најзад њено смиривање и реорганизовање преко ауторитета. Термидор, чувени месец, остао је метафора за тренутак када је револуција престала да буде револуционарна.

Социолошко-историјски гледано, социјална револуција је део модернизације, а не традиционализације. Оба процеса теку неравномерно, прожимају се, а револуције их повремено јасније насилно раздвајају. Кључна обележја модерне су рационалност, ум и напредак. Ова начела су од Француске револуције до данас на различите начине и разарана. Око ових појмова су конструисане метаприче модерне. Прва модернизација била је грађанска, а друга социјална. Обе су биле непотпуне и блокиране. Прва грађанска модернизација постулирала је одвајање различитих друштвених подсистема, световно поимање времена и схватање друштвеног поретка као историјског. Друштво је престало да буде продукт оно-страног. Али револуција није само назначила историчност друштвеног поретка и отргла га од ванвремености него је и констатовала могућност утицаја на тај ток. Капитализам је у 19. веку размађијавањем подстакао активно обликовање живота појединца и колектива, али је нова блокада те модернизације стигла са неспутаним тржиштем тек крајем 20. века. Капитализам је постао динамика разарања не само оностране него и овостране солидарности. У различитим фазама изазивао је отпор.

Револуција није обично свакодневно незадовољство и пролазни гнев због неправде. Смисао сваког социјалног незадовољства зависи од визије рационалности или ирационалности, успеха или узалудности у историји коју му аналитичари учитавају. Ако се историјска рационалност схвата као спонтани напредак путем лаганих и мирних реформи, онда су револуције непотребна убрзања и катастрофе, а насилна незадовољства социјалним положајем испадају ирационалне и штетне хистерије слепих маса. Другачије, међутим, ствари изгледају ако се сложимо с Хегелом да историја није тло среће него да су периоди среће празни листови у њој и са сличном Адорновом оценом да историја није прича о напретку и разуму него меланхолична прича „од праће до атомске бомбе“.¹⁰ Дакле, не само што историју социјалних револуција треба пратити из перспективе развоја начина угњетавања него је то њен аутентични контекст. У том склопу позната оцена филозофа Ернста Блоха о ортопедији усправног хода није патетична метафора пркоса него вредносни критериј нетрпљења социјалне неправде оних који устају против тлачења још од Спартака. Док религија оплемењује скрушеност и послушност, улепшава патњу и посвећује је, дотле социјална

¹⁰Цит. према Иглтон Тери, *Зашто је Маркс био у праву*, Београд 2016, стр. 111. (у даљем тексту: Иглтон, Т., *Зашто је Маркс био у праву...*)

ортопедија означава човека кадрог за отпор.¹¹ Код препознавања усправног хода еманципација није гола промена навика него процес ношен снажним групним интересима. Одмах треба рећи да овај процес обухвата и насилне промене вредности и понашања. Другим речима, код ових промена је револуција оно задовољство које почива на незадовољству постојећим, и она сигурност која је утемељена на свести о потреби буђења несигурности у нормалност неједнакости и угњетавања. Отпор насиљу угњетавања може имати и насилно обележје. У томе је скривена његова морална легитимност, али и непредвидивост.

Шта револуцију разликује од промена друге врсте? Одавно је у антрополошком марксизму констатовано да револуције јесу локомотиве историје и бабице новог друштва које не мењају само поредак него и човека.¹² Филозофски гледано, оне нису само производња планираног него и спонтано стварање неслућеног, остварење могућег, али и отварање нових могућности, укратко, бит бивствовања.¹³ Код револуције треба уочити више нивоа. Политичка револуција је промена власти, а социјална револуција мења друштвену структуру и производне односе. Истинско револуционарно јесте с оне стране постојећег, оно што није, а треба да буде. Отуда су најдубљи духовни преврати које носе револуције они који се не заустављају у социјалној сфери него мењају људску природу и отварају простор развоју људских способности. То су истински ферменти смисла, јер не признају постојеће као нужно. Дакле, револуционарно је с оне стране постојећег, оно што још није, а треба да буде.¹⁴ Код револуције је насиље израз оправданог огорчења и деструкција оног могућег које диктира, намеће и проглашава реално за нужно. Важно је упозорење да се не може могућност мерити само према ономе што је постало стварно.¹⁵ За разлику од многих нормализација које у постојећем виде нужно, револуција је радикално превазилажење суштинске унутрашње границе одређене друштвене формације.¹⁶ Социјалистичке револуције покушавале су да превазиђу границе капитализма, али их не треба схватати само као мање успешна или успешна прекретничка дешавања. Социјализам је различит степен покушаја остварења праведности, хуманости и неексплоатације, али је и процес кретања ка томе.¹⁷ Чему ове напомене? Ако се пође од Хегеловог става да оно што је стварно мора бити и умно (јер није стварност све оно што постоји него је стварно само умни део постојећег), онда

¹¹ Bloch, Ernst, „Marx kao mislilac revolucije“, u: *Praxis*, 1-2, 1969, str. 595.

¹² Petrović, Gajo, „Filozofija i revolucija“, u: *Praxis*, br. 1-2, 1969, str. 91. (u daljem tekstu: Petrović, G., „Filozofija i revolucija“...)

¹³ Petrović, G., „Filozofija i revolucija“..., str. 92–94.

¹⁴ Kangrga, Milan, „Marxovo shvaćanje revolucije“, u: *Praxis*, 1-2, 1969, str. 27–29.

¹⁵ Bošnjak, Branko, „Povijest i revolucija. Odnos ideja i stvarnosti“, u: *Praxis*, 1-2, 1969, str. 102 (u daljem tekstu: Bošnjak, B., „Povijest i revolucija...“)

¹⁶ Marković, Mihailo, „Pojam revolucije“, u: *Praxis*, 1-2, 1969, str. 46–47.

¹⁷ Bošnjak, B., „Povijest i revolucija...“, str. 99.

се и могућности досадашњег социјализма не могу мерити само према ономе што је било реално, али не и стварно. Наиме, умно, тј. истински стварно, било је само део онога што је било могуће, али није остварено. У 20. веку, добу када је социјализам био део хегемоне епохалне свести, нису остварене све могућности које је отворила социјална револуција. Важни економски темељи јесу били постављени, али додатне могућности за усавршавање праведног друштва нису отворане. Социјалистичка партијска бирократија није у социјализму увек развијала могућности праведнијих односа зато што се више старала око стабилности и идејног јединства своје власти. Другим речима, револуција није била перманентна, јер је власт величајући властити учинак као досегнути идеал, тај идеал срозавала. Истински идеал револуције, међутим, није никада достижан него је мера и критериј за оцену реалности. Зато се треба чувати хегемоног жаргона о револуцији као недемократском насиљу.

Социјална револуција је непредвидив догађај колико год били видљиви процеси незадовољства који га могу припремити. Непредвидивост није обична, увек укалкулисана неизвесност као код резултата избора, него је то непрозирност експлозије непроцедуралног незадовољства, која настаје разорним подударењем више процеса. Прогноза би била могућа да је реч о једном регулисаном процесу. Међутим, сложеност прожимања различитих процеса, која може појачавати или ублажавати њихов спој, јесте извор непредвидивости револуција. Иако неизвестан, дисконтинуитет је увек ту, и у наизглед чврстом континуитету. Овде треба разложити компоненте могућег дисконтинуитета савременог капитализма: финансијска криза, социјалне напетости, организовани субјекти промене, рат, неједнакост и незапосленост. Ниједан чинилац за себе није довољан узрок могућег слома, али ако, детерминистички гледано, дође до подударања дисфункционалних чинилаца, и то не обичног него разорног подударања, посредованог немогућношћу контролисања поретка и ако се то све деси у великој земљи, може доћи до слома капитализма. Ако иницијални слом у центру испрати домино ефекат и вирус распада, слом може захватити и периферију капитализма. У том случају појам социјалне револуције вратио би се из прогонства.

Речене процесе могу само делом предвидети аналитичари или наслутити политичари. Колико год аналитичари покушавали да хладно објасне недостатак социјалних револуција, власт ипак сеизмографски поузданије осећа опасност од ове врсте потреса. Наиме, због егзистенцијалног страха од суноврата и од одмазде политичари боље распознају опасност и поузданије дешифрију карактер немира од образованих аналитичара. По природи ствари другачија је сазнајно-социолошка перспектива заинтересованих од оне код равнодушних. Животни страх од нереда, револта и од револуције подстицајнија је атмосфера за њихово препознавање него што је то хладна равнодушност аналитичара, по-

сматрача са стране. О бауку комунизма и о страху од њега широм Европе писао је Маркс 1848, европску буржоазију је двадесетих година 20. века тресла паника од вируса „црвене куге“ из Русије, који је ширио социјалне протесте Европом потресеној светским ратом, Де Гол је 1968. био спреман да позове НАТО против протеста студентске левице у Паризу, који су се опасно ширили Европом, а Доналд Туск, копредседавајући ЕУ, у јулу 2016. био је не мање забринут због сличне политичке заразе која се из Грчке шири Европом, упозоравајући да може да осети раширено нестрпљење као увод у револуцију.¹⁸

Однос посматрача са стране је у гносеолошком погледу мање оптерећен егзистенцијалним страховима од револуције који се буде код власти. Код посматрача је хипотетичност анализе изгледа социјалне револуције другачија. Довољно је поменути два опречна становишта о могућностима слома савременог капитализма. Берлински културолог Бјунг Чул Хан тврди да је данас и сама позиција савременог комунистичког револуционара наивна и нереална зато што се капитализам усавршио у тренутку када је почео да продаје комунизам као робу, а комунизам као роба то је крај револуције.¹⁹ Њему насупрот келнски социолог Волфганг Штрек тврди да се налазимо на одру капитализма. Три јахача апокалипсе капитализма су опадање раста, увећани дугови и раст неједнакости. Те три динамике се узајамно појачавају и могу спонтано довести глобални капитализам до слома. Премда нема субјекта револуције ни снажних синдиката, капитализму прети слом зато што је постао непријатељ самом себи. Пре свега због неограничене експанзије тржишта, која је претња (а) за економију и за социјални систем капитализма, (б) за одрживи енергетски режим у природи и (в) за стабилни финансијски систем с обзиром на производњу и смештање новца.²⁰ Довољно за закључак да појам револуција није анахрон.

Код наведених различитих процена стабилности капитализма преплићу се најмање четири групе сложених питања: (1) Зашто данас нема социјалне револуције упркос све већем јазу између богатих и сиромашних и упркос концентрацији светског богатства код све ужег врха? (2) Да ли је моћ неолиберализма манипулативна или репресивна и да ли је класни непријатељ видљив као раније? (3) Да ли постоје јасне границе између револуционарног насиља и ненасиља? (4) Најпосле, ако је реч о нужном слому капитализма да ли је на делу нова историјска телеологија? У понуђеним одговорима биће размотрене семантичке борбене операције као чиниоци друштвених промена.

¹⁸ Ovenden, Kevin, *Siriza u lavirintu*, Beograd 2016. str. 10.

¹⁹ Byung – Chul Han, “Warum heute keine Revolution möglich ist”, u: *Süddeutsche Zeitung*, 3.9. 2014.

²⁰ Streeck, Wolfgang, “How will capitalism end?”, u: *New Left Review*, 2014, 87, May-June, pp.35–64. (у даљем тексту: Streeck, W., “How will capitalism...”)

3.

Да ли је данас могућа социјална револуција без моћног међународног ослонаца? У 21. веку измењени су хегемона глобална епохална свест и однос левице и деснице. Најпре је у В. Британији конзервативна влада осамдесетих година 20. века потиснула синдикате, али је одлучна прекретница за левицу стигла тек када је Б. Јелцин забранио КП СССР, 1991. године. Колико год да је та партија била ауторитарна, посредно је била заштита и тадашње демократске европске левице, еврокомунизма и дела социјалдемократије. На који начин је ауторитарна совјетска левица штитила демократску западноевропску? Социолошки гледано, била је то њена латентна функција. Испољавала се у томе што је била на власти у једној светској суперсили, па је ширила страх од револуције у капитализму и гонила га на уступке радничкој класи. Тај страх био је конструктиван, па је социјална претња СССР у Хладном рату била основа толерисања еврокомунистичких партија на Западу. И што је још важније, основа општег веровања да је могућ демократски социјализам. Слом СССР значио је и слом вере у сваки, па и у демократски социјализам. Премда има антикапитализма, нема моћне силе која би стајала иза ове критике. Да би критика била реална претња, нужно је постојање светског центра моћи који би уравнотежавао сукобљене визије пожељног друштва на нивоу хегемоне епохалне свести. Социјални фронтови јесу замућени и непрегледни зато што нема довољно снажне свести о антагонизму, не о обичној него о непомирљивој противречности. Премда масовна, КП Кине данас не ради на уношењу антагонизма у хегемону епохалну свест. Глобализација неједнакости лишена је граница. Данас капитализам, а не марксизам, тргује будућношћу.²¹ Капитализам више није ненормална социјална репресија богатих него природна надмоћ марљивијих и сналажљивијих. Појам богатих је измирен са појмом вредних. Премда је преображај изменљиве неправедне социјалне репресије у неизменљиву разумљиву природну надмоћ способнијих депарошки трик неолиберализма, ипак опстаје као важан историјско-појмовни оквир правдања савременог капитализма.

Није довољно само подсетити на то да је у нашем веку наметнута хегемона идеологија да је свако ковач своје среће, него треба додати да је то тако, јер је нестала системска конкурентска идеологија, па је репресија капитала и спонтано нормализована. Нормативна очекивања која појединцу данас прописује држава другачија су него у социјалном 20. веку. Промену контекста неки још не схватају, носталгични су, па отуда каткад долази до сукоба између норми које траже разна доба. У 18. веку у Енглеској је превладавало гледање да рудар треба више да зарађује од војника, за време Хладног рата уопште није било спорно да незапосленима треба пружити социјалну помоћ, а након слома Хладног рата,

²¹ Иглтон, Т., *Зашто је Маркс био у праву...*, стр. 69.

нико се не чуди редуковању социјалне државе. Код одржања ових историјских стања „дежурни појмови“ су били врло активни.

Појмовна историја није само савремена парадигма историјске семантике него и ширег теоријског сагледавања. Није у питању појединачни појам и његове термилошке варијације, него целина појмовног света, чији се делови, како је запазио Гадамер, узајамно подржавају и међу собом ослањају.²² Кључни појмови су у овој сазнајној мрежи на неки начин постулати из којих се изводе апстракције нижег реда. Из материјалног природног права су разне струје левице изводиле друштвено-економску једнакост, хуманизам и револуцију, а из позитивног права је либерализам изводио формалну једнакост пред законом, конкуренцију, правну државу и процедуру. У Хладном рату су многа правдања капитализма била прозирнија него данас зато што нису била нормална. Данас капитализам изгледа мање одговоран него у добу када је имао системског конкурента. Оприрођавање капитализма није било хегемону у 20. веку. И тада је на Западу комунизам био синоним неуспеха, зла и тоталитаризма, али је било и отпора овом гледању. Једноставно зато што је социјализам тада био моћна војно-политичка реалност. Ововековни далеко некритичнији однос према капитализму јесте понајвише резултат нестанка равнотеже моћи, ишчезавања не идеалне него реалне социјалне алтернативе, затим огромних средстава уложених у глобално превредновање социјалних вредности 20. века, а тек потом је производ илузије и засићености појединачна социјализмом. Неће се погрешити ако се уочи да је измена не идеолошких, него реалних односа моћи између социјализма и капитализма била кључна. Данас нормализација неолиберализма тече без конкуренције и отпора. Раније то није био случај. Иако и данас капитализам критикују интелектуалци, нема тенковског залеђа њихове критике. Нема системске претње капитализму као у 20. веку. Реч је о основном закону политике силе који важи и у савременом хијерархијском светском поретку: правда постоји када су сукобљене стране подједнако моћне, када то није случај, јаки раде шта хоће, а слаби трпе шта морају, како је на то скоро подсетио грчки левичар Јанис Варуфакис. Ароганција силе не важи само за међународне односе него и за класне. И за разумевање хегемоних појмова.

4.

Нови хегемони појмови уградили су семантику дефинитивног слома у нову реторику о социјалној револуцији. Она је након пада Зиде проглашена за велику илузију. Када се у *annus mirabilis* 1989. европски социјализам почео

²² Cit. prema Busse Dietrich, *Historische Semantik, Analyse eines Programms*, Stuttgart, 1987, p. 40.

бешумно урушавати, одмах су почеле дебате међу интелектуалцима о томе шта ће од социјализма остати: шта ће, нажалост, остати или, што је ређе било, шта ће, хвала богу, остати. Антитоталитарни тријумф о заслуженом крају праћен је тријумфом о дефинитивном крају. У појмовноисторијском смислу „никада поново Аушвиц“ Брисел је лако претворио у „никада више тоталитаризам“. Резолуција о комунизму бр. 1481 Савета Европе из јануара 2006. најважнији је корак у нормирању односа према социјалистичкој прошлости. То је декрет победника, резолуција привремених тријумфатора којима нема ко да каже *temento mori*, онако како је римског војсковођу победника упозоравао речени натпис када би улазио у Рим. Слабљење опреза неисторично је формулисао још деведесетих година 20. века Ф. Фукујама. Заборављен је и ризик све до 2008. године. Берза је била једина установа где се сретао ризик. Али тај ризик био је статусни симбол, а не класни страх.

Данас нема ове врсте страха код капиталиста и ова околност није штетна само зато што рађа неопрез. Има мишљења да су капитализму кризе потребне како би му дугорочно добро ишло. Кризе су чишћења система и јачања равнотеже. Данашњи капитализам лишен је криза у којима га вреба моћни организовани класни противник. Али то не значи да није и сам себи постао противник. Зашто? На делу је Метјуов ефекат тржишта, који је први приказао Роберт Мертон: „Ко већ има, томе се још даје да би имао много, а ко нема, томе се узима и оно што има.“²³ На Светском економском форуму у Давосу 2016. године констатовано је у једној студији да 1% најбогатијих на свету поседује више него остатак човечанства.²⁴ Глобална неједнакост у свету још је драматичнија од оне унутар капиталистичких држава. Најбогатија 62 милијардера поседују исто колико и сиромашнија половина светског становништва.²⁵ На југу света још живи милијарда људи са мање од једног евра дневно, док је у развијеним земљама тај износ између 50 и 100 евра.²⁶ Место рођења је важније од класе.

Нема револуције иако много људи има мало, а мало људи има много. Али то стање није ни за капитализам повољно зато што је савремени капитализам лишен опозиције препуштен властитим начелима лишеним самоуздавања. Нескривена је тежња за увећањем профита. Појмовноисторијски гледано, варошанин (*bouergois*) наметнуо је вредности грађанину (*citoyen*). Још у 18. веку Русо је упозорио да је само други оличење врлине, а да је први љубитељ новца и

²³ Streeck, Wolfgang, „Wie wird Kapitalismus enden? I Teil“ u: *Blätter für deutsche und internationale Politik* 60, 2015, p. 99. (у даљем тексту: Streeck, W., „Wie wird Kapitalismus enden...“)

²⁴ Cit. према Dauderstädt, Michael, „Globale Ungleichheit – eine Enthüllungsgeschichte“, u: *Neue Gesellschaft*, Frankfurter Hefte, 6, 2016, pp. 32. (у даљем тексту Dauderstädt, M., „Globale Ungleichheit...“)

²⁵ Dauderstädt, M., „Globale Ungleichheit...“, p. 34.

²⁶ Dauderstädt, M., „Globale Ungleichheit...“, p. 33; Milanović, Branko, *Odvojeni svetovi – me- renje међународне и глобалне неједнакости*, Beograd 2006, str. 31–48.

богатства.²⁷ Да мање може бити веће, јесте идеја која се у 21. веку стално намеће и понавља, па и због овога Штрек прогнозира да капитализам може умрети од предозираниости, јер је уништио опозицију. Зато што се више капитализам не уздржава јачају глобална анархија, пљачкање јавног сектора, корупција и олигархијска редистрибуција.²⁸ Штрек држи да треба говорити о капитализму не као о коначној него као о историјској пролазној појави и о његовом крају због све већих неједнакости и све већих задужености коју ствара агонија инфлације јавних дугова и урушавања финансија још од седамдесетих година 20. века.²⁹ Штрек каже да треба допустити могућност и да се и капитализам сам уруши.

Ове прогнозе нису нове. Уосталом у будућност капитализма није сумњао само Маркс, него и М. Вебер, Ј. Шумпетер и Џ. Кејнз. Ни теза о спонтаном слому империја није непозната. У ужем смислу реч је о примени познате историографске тезе да су у историји многи системи пропадали због пренапрегнутости властитих основних начела: некада због прекомерне спољне експанзије, а некада због претераног унутрашњег идејног притиска. Аналогна је и теза да се социјализам урушио јер је одвећ интеграције почивало на партији и идеологији и да није било резервних неидеолошких осигурача система. Символички речено на делу је смрт због предозираниости.

5.

И ову предозираност ублажава политичка семантика. Темељна социјална неутрализација и формализација појмова као резултат општег заокрета епохалне свести удесно јесте, на пример, убацивање у хегемони речник појма трансформација (заокрет од социјализма ка капитализму центриран око приватизације). Лако је увидети да је тај појам директна супротност социјалној револуцији. Нови говор подвлачи пожељни повратак традицији (избегава се појам рестаурација или ретрадиционализација), а у конзервативном говору у нежељене промене убрајају се дисконтинуитет, преврат, преокрет и револуција. Најпосле, прогон социјалне револуције прати издизање транзиције, новог појма, који исказује нужни, скоро телеолошки правац кретања. У језгру транзиције је профитабилност, тј. идеја да мање може бити веће без обзира на чији рачун. Обезбеђује га пратећи појам губитници транзиције, који означава све оне који се нису снашли на тржишту и који сугерише да су сами за то одговорни, а не да су кривци капитализам и тржиште. Реч је о појмовном уништавању социјалне

²⁷ Цит. према Тадић, Ј., *Традиција и револуција...*, стр. 201.

²⁸ Streeck, W., "How will capitalism...", p. 55.

²⁹ Streeck, W., "How will capitalism...", p. 45.

опозиције. Да ли је онда 1989. година заправо Пирова победа капитализма зато што је са нестанком опозиције настала егзистенцијална криза капитализма?³⁰

Можда, јер иако је лишен реалне алтернативе, данас је глобални капитализам нестабилнији него што је био у 20. веку, када је имао конкуренцију. Европски капитализам је тада социјалном државом морао да обезбеђује лојалност маса и да ублажава класни револт. Конфликти су постојали, али латентни централни конфликт није био опасан.³¹ Данас је другачије. Након слома СССР класни сукоб је престао бити опасан иако је лишен социјалних уступака. Ишчезла је интернационална класна борба између лагера која је дисциплиновала капитализам. Умрежена у глобализацију, КП НР Кине одустала је од одржавања класног идеолошког баланса у свету. Још крајем шездесети година 20. века Хабермас је предвиђао да Кина није правобранилац револуције у катастрофи глади која ће наступити код сиромашних држава.³² Прогноза се обистинила, јер социјална револуција у 21. веку лишена је моћног међународног државног ослонца. Зато што га нема, класни отпор је редукован на социјалне буне. Нема опасности од револуција. Па ипак, израз револуција није дефинитивно ишчезао нити је у целини демонизован. Реторика за означавање пожељног незадовољства реакцентована је. Националне и верске револуције су оприрођене, а социјалне су демонизоване. Нова социјална семантика је важна превентива. У стратешким документима ЕУ уведени су нови појмови за обележавање имовинских разлика: појам социјалне искључености потискује појам сиромаштва и маргинализације, а пожељни циљ је социјална инклузија да би се повећала социјална кохезија и интеграција као циљеви ЕУ.³³ Наравно да се не говори о смањењу класних разлика. Нелегитимни лични доходи замењени су појмом „ограничене шансе у реализацији формалне социјалне партиципације”, антитеза једнакост – неједнакост замењена је антитезом социјална интеграција – изолација, а доходак као мера сиромаштва замењен је облицима социјалне искључености (економска, културна, социјална, политичка).³⁴ Моралну економију савременог капитализма данас синхроно регулишу тржиште и национална правда. Друштво не хомогенизује класна неправда него заједнички национални бол, оно што је Ниче називао „атавистички напади отаџбинарења”. Контраст између запоседнутих и прогнаних појмова још је упадљивији ако се ова антитеза рашчлани хегемоним појмовима: национални интерес наспрам класне правде или инклузија рађивих група наспрам експлоатације експлоататора.

³⁰ Streeck, W., “Wie wird Kapitalismus enden...”, pp. 109–111.

³¹ Habermas, Jürgen, „Uvjeti za revolucionisanje kasnokapitalističkih društvenih sistema”, u: *Praxis*, 1-2, 1969, str. 209–210. (u daljem tekstu: Habermas, J., „Uvjeti za revolucionisanje...“)

³² Isto, str. 215.

³³ Kolin, Marija, “Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme EU”, u: *Sociologija*, 2, 2008, str. 191–205. (u daljem tekstu: Kolin, M., „Obrasci života...“)

³⁴ Kolin, M., „Obrasci života...”, str. 201.

Прогон поменутих субверзивних појмова мења културу отпора. Грубо речено, не осмишљава се више рушење капитализма него његово поправљање. Максимум наде нуде теорије које узрок спонтаног слома капитализма виде у његовој неумерености. Упозоравање на неумереност и предозированост тржиштем опомена је систему да се на време „скине” са опијата, а не давати подстицај његовим противницима да га руше. Поред тога, не треба заборавити да је овде реч о очекивању распада и расула, а не о отварању могућности хуманијег друштва. Ако се и прихвати теорија о спонтаном сломену капитализма, није јасно шта ће из слома истећи. Алтернатива може бити назаднија чак и од неолиберализма, јер може је активирати масовни реактивни удар екстремне деснице против глобализације, миграната и левице. Оптимистички ишчекивати спонтани слом капитализма и спонтани настанак праведнијег друштва није само наивно него је и једнако ризично као што је и резигнирано мирење с његовом стабилношћу. Потребна је револуција, али не у смислу тражења апсолутно немогућег, него као припрема и остварење оне могућности која је немогућа са становишта постојећег. Позната парола „Будимо реални, тражимо немогуће” дијалектички опомиње да се оно што је реално потребно да се друштво поправи налази изван моћи система, па је у том смислу немогуће. Револуција је легитимна зато што критеријуме умног не треба тражити у ономе што је данас нормално и отуда што будућност треба тражити у слабостима садашњице. Онолико колико се неумност опире репресијом, легитимна је и револуционална сила.

6.

Ње нема, јер је антикапитализам лишен организације. Ако и постоји свест о угњетавању, па чак и о његовим узроцима, далеко је мање свести о начину његовог укидања. Било би погрешно помањкање те друге врсте свести редуковањем на промену културе протеста, а још једнострано тумачити га незадрживим напретком у цивилизовању незадовољства, па на тој основи прихватити ново хегемонско акцентовање социјалне револуције као терора, а револуционара као терористу. Требало би размотрити различите узроке који успешно посредују прелаз изненадног социјалног незадовољства у ефемерну буну од оних који га перманентно активирају и каналишу у трајнију револуционарну промену.

Општи узроци незадовољства су економска неподношљивост, очигледност неправде, раскорак између обећаног и оствареног и осећај обмањености и понижености. Свест о узроцима овога стања искривљују водећи појмови владара. Додатни услови јесу постојање агенса који ће каналисати незадовољство у правцу жељене промене. То су свест о властитој моћи, затим организација и, наравно, идеја која подгрева наду, али и подстиче на опасно. Дакле, није свака акутна криза довољан услов револуције. Потребан је и субјект промене: (1)

који има централни и кључни положај у процесу производње; (2) има јасну класну свест и политичку организацију; и (3) није интегрисан, тј. не дели основне вредности капитализма. Још 1969. на Корчули је Херберт Маркузе тражио неинтегрисане полуге промене и тврдио да иако неподношљиви услови постоје, нема политичке свести и животне потребе за радикалном променом.³⁵ Данас је ситуација за преокрет још неповољнија. Премда има много критике капитализма, нема практичног ефекта, јер су зидови капитализма гумени, како је својевремено запазио Гинтер Ненинг. Има блокада и окупација различитих простора, те штрајкова и субверзивних активности које крију циљеве, али нема социјалних револуција. Тачније, променио се однос спонтаног и организованог, спонтаног револта и планског каналисања испољеног незадовољства. Премда масовно огорчење постоји, нема катализатора промене, ни партијског детонатора бунта. Нема успешних организатора масовног огорчења.

Није ли револуција била изводљивија онда када су национални државни апарати и економије били раздвојенији? Грамши је тридесетих година 20. века уочио да је револуцију било лакше извести тамо где је држава све (у Русији), а теже тамо где се иза државе налази робусна структура посредних установа грађанског друштва.³⁶ Поред тога, самом појму кризе одузет је антагонистички набој већ тиме што је уоквирен формалним категоријама као што су ризично, информатичко, менаџерско или постмодерно друштво и слично. Данас су банкарни недодирљиви, а штите их легије позитивистичких процедуралиста који штите неолибералну буржоаску правну државу. Зато што су камате легалне, дужничко ропство банака је легитимно. Транзицијска приватизација није криминални чин, али то јесте евентуални револуционарни отпор. Поменуће једначине су центриране око семантике хегемоних појмова. Национални интерес потиснуо је интернационалну солидарност. Антикапитализам је и због тога повремен и нестабилан. Глобализована економија и неолиберална држава, с једне, и национализмом расцепкана и атомизована радничка класа, с друге стране, јесу темељи аутентичне антиреволуционарне ситуације. Ако не у целини, али овом констелацијом се добрим делом може објаснити зашто актуелно буржоаско *There is no alternative* успешно намеће и проглашава реално за умно и зашто је делотворна антиреволуција, тј. деструкција онога што није, а што треба да буде. Вероватно је и отуда савремена левица разапета између стратешког циља, освајања власти парламентарном борбом и другог принципа који се заснива на ванпарламентарним облицима отпора. Семантику овог колебања исказује подела унутар левице на широки фронт борбе за идентитет и ужи фронт борбе

³⁵ Marcuse, Herbert, „Revolucionarni subjekt i samoupravljanje“, u: *Praxis*, VI, 3-4, 1969, str. 599.

³⁶ Brethauer, Lars; Stütze, Ingo, „Die ideologische Dimension staatlicher Herrschaft“, u: Dimmel, Nikolaus; Schme, Josef, hg. *Die Gewalt des Neoliberalen Staates*, Wien 2008, pp. 62–64.

за класну правду. Нова семантика победника питање о могућности револуције одбацила је као максималистичку комунистичку хипотезу. Култура, религија, транснационалност, глобалност постали су део самовиђења и идентитета група и појединаца. Класични појмови, као демократија, слобода, једнакост или правна држава, губе семантичку стабилност нарочито тамо где се овим појмовима групе штите од транснационалних опасности. Ослабио је и антиколонијални потенцијал револуционарних нада. Ислам је колонизовао антиколонијализам и зато што се послеколонијална левица евроцентрички слепа за капитализам југа усмерила на секундарне фронтове – признање верских, полних и националних идентитета.

У семантичкој инволуцији непомирљиви класни антагонизам децентрализован је на више нових напетости нижег реда. Друштвена неједнакост је диференциранија него раније, па је и отуда поларизација социјалних фронтова тежа. Пре свега, треба рећи да неједнакост није у свим областима иста него је неравномерна и децентрирана. Тешко је спорити *cultural turn* и напредак у мишљењу о неким врстама једнакости, па је и отуда померен акценат са друштвено-економске расподеле на једнакост родних, полних, расних и верских мањина. Али из тога није спонтано него плански настао појмовни историјски напор да се културне дискриминације (националне) скандализују, а економске (класне) нормализују. Борба између капитала и рада успешно је померена на борбу за права мањина. Друштвено-економске групе – класе замењене су групама са културним идентитетом. Брисел смишљено неутрализује класни антагонизам: као тест демократије намеће геј параде и заштиту верских и националних мањина, чиме помера пажњу јавности са класног бунта, који у центру слаби, а на периферији се отворено гуши. Ово стање намеће питање да ли капитализам могу мењати „аутсајдери“: мањине, незапослени, студенти, мигранти? Смисао несталних група активиста за брзо и спонтано организовање протеста преко *Facebooka* заменио је акције партијски организованих кадрова, а култура протеста окупације делова простора и тргова сурогат је непроцедуралног освајања државне власти. Окупација је заменила револуцију и та замена није само семантичка. Самозване партије левице позивају се само на изборе и уздржавају од подршке студентима и протестним покретима изван процедуре. Интегрисане су у правила игре, па је отуда и савремени капитализам лишен опозиције и лагодно уљуљкан властитим начелима лишеним самоуздржавања. Ако би се у једној реченици покушала дати дијагноза стања и прогноза стабилности капитализма могло би се рећи следеће: кључна противречност између спонтаног јачања неумерености система дестабилизује капитализам, али га упркос томе недостатак актера промене слева и даље стабилизује и чува, па је отуда бар за сада као резултат непобитне „предозираности“ вероватнија могућност промене реактивни удар реакције здесна.

Овој прогнози иде науку и хегемона реторика промене која је наметнула ново вредновање начина отпора неправди. Одавно је напуштено позитивно вредновање револуционарног насиља, оне праксе коју је Троцки у јакобинском духу Максимилијана Робеспјера називао црвени терор. То насиље, које се у духу класичног природног права дуго правдало као отпор насиљу богатих и моћних, крајем 20. века проглашено је за тоталитарну праксу. Услов стигматизације реактивног радничког насиља била је дестигматизација изворног насиља капиталистичке производње. Чим је капитализам постао природан, отпор њему је постао неприродан. Изборна трка регулисана правилима која одговарају моћнима и богатима јесте данас бесконкурентска формула демократије. Безутицајна је опомена да се сиротиња на изборима не може мерити са богатима колико год јој захтеви били праведни. Медији и изборна кампања траже новац. Тај нови образац каналисања оправданог огорчења угњетених и закинутих посредством легалних установа и одустајање од револуције почео је у Европи још крајем шездесетих година 20. века, када су се еврокомунистичке партије изјасниле за мирни пут у социјализам и одустале од сарадње са револуционарним студентским покретима. Мањине непокорних почеле су да траже нову културу непарламентарног антикапиталистичког протеста. Од тада блокаде и окупације постају фрагментарне акције, али не и вируси широког масовног устанка. Према блокаде нису парламентарне методе протеста, нису ни револуционарно насиље против насиља. У основи је реч о покушајима да се ненасилним путем и преговорима изнуди признање властитих права од оних који их штите легализованом силом. Реч је о новој естетици, а не о новој етици отпора.

7.

Револуцији није потребан само групни субјект него и детонатор. За разлику од културе савременог протеста која од власти тражи попуштање и уступке, класичне социјалне револуције нису преговарале, јер су се дешавале у другачијим нарочитим кризама капитализма у којима преговори нису ни били актуелни него су акције лишене спремности за дијалог биле присутне на обема странама. Да је руски цар 1917. преговарао, не би био цар. И данас има криза капитализма, али нема светских ратова као жаришта кризе, ни ослабљености апарата капиталистичке власти. Понуда промене је другачија. Од седамдесетих година 20. века супротстављене стране у језгру капиталистичког система расправљају око промена. Не само што је ишчезла барикада као класична револуционарна метафора непомирљивости него се изменио и потенцијал омасовљавања осећаја социјалне неправде и њеног неконтролисаног ширења. Тако није било раније. Исти потенцијал био је делатан и успешно је рушио капиталистичке системе 1917, 1945. и 1975. године. У њему је увек било илузија и разочарања. Неједнак

третман рањеника и привилегије официра у Првом светском рату свуда су подстицали незадовољство сељака бораца. Али је само у руској војсци дошло до антиратне побуне због постојања револуционарног детонатора – большевика, који су антиратно расположење каналисали у обарање царизма. Након освајања власти, револуционарни покрети брзо су увиђали границе тражене правде код народа, тј. процењивале колико је правде довољно за легитимисање поретка и за интеграцију друштва. Крајем 20. века ново незадовољство такође је вешто каналисано, али сада у рушење социјализма. Нова очекивања била су различита. Тако се добар део слабости легитимације ДР Немачке, али и снаге у обарању Зиде и свесног разарања властите социјалне државе, може свести на велика очекивања становништва од уједињења са сународницима. Социјалну паролу „ми смо народ“ заменила је национална „ми смо један народ“. Социјално се претворило у национално, а померање значења појма народ активно је посредовало ту промену. На сличан, али бруталнији начин текла је замена наде код становништва СФРЈ, подгревана очекивањима од благодети самосталне националне државе још крајем осамдесетих година 20. века. Нова национална правда свуда је била мотор побуне, а актери побуне били су мање или више вешти у преусмеравању незадовољства у жељеном правцу. Тек када је масовна засићеност социјализмом делатно прожета илузијама о срећи у новом националном капитализму и када је економска криза реалног социјализма, пре свега СССР, као понуду отворила алтернативу његовог рушења, та прилика није пропуштена. Важно је уочити да је вирус незадовољства био једнако заразан и 1917. и 1989. године. На исти начин је суноврат власти у једној земљи одвео урушавању суседних режима. Домино ефекат једнако је био важан код ширења револуције и код рестаурације капитализма. Слична форма „вируса“ растакала је различите социјалне и идеолошке садржаје. Вирус промене се није могао изоловати на једну земљу. Пад Берлинског зида био је заразни пример за сличну праксу у другим социјалистичким земљама. У формалном смислу слично подударање понуде и тражње збивало се током Првог светског рата, када се масовна засићеност ратом као понуда подударила са большевичком антикапиталистичком пропагандом као потражњом за субјектом преврата, па је дошло до земљотресног преврата и највеће кризе капитализма 1917–1920. у Европи. Слично се десило и након Другог светског рата, када је социјализму пришло пола Европе и пола Азије, а правило је потврђено и након Вијетнамског рата 1975, када је још једна многољудна азијска држава прешла у социјализам.

Услови дубоких преврата ипак нису били истоветни. Док је 1917, 1945. и 1975. то било рушење оних капиталистичких режима који су били ослабљени ратом, 1989–1991. ланчана реакција урушавања социјализма изнутра текла је (изузев у Југославији) без посредства рата. Рат је убрзавао рушење капитализма, док код рушења социјализма рат као средство слабљења државног апарата

није био нужан. Засићеност социјализмом и лагерским стегама докрајчила је европске социјалистичке режиме углавном на миран начин.

Уследила је преко ноћи замена борбених појмова. Национална слобода је 1989. постала пожељнија од интернационалистичке солидарности, али и од једнакости и од социјалне сигурности. Након тога су одмах службено превредноване кључне вредности, чију преокренуту хијерархију неолиберализам до данас успешно обезбеђује. Социјализам је преоцењен у антитоталитарној реторици. Серије структурних промена ношене глобализацијом и хиперактивним мултинационалним капиталом обезбеђују ново вредновање социјалне једнакости. Тектонске класне промене праћене су земљотресом у реторици. Капитал од Пацифика до Атлантика „даљински управљаним процесима“ укључио је и режим КП Кине у своју мрежу и тиме обезбедио глобални примат формалне демократије над једнакошћу. У семантичком погледу појам антиколонијализам изгубио је значај који је имао након Другог светског рата. Више није извориште световне револуције него полуа религијске реакције. Ослабио је и левичарски антиимперијалистички национализам неразвијених, а сурогат отпора империјализму постао је назадни исламски фундаментализам. За време постојања СССР сваки државни пуч у Африци и Латинској Америци био је латентно социјалистички, након тога је постао латентно религијско-фундаменталистички. Анти-империјализам је окупиран, више није револуционаран него реакционаран, а нове претње друштвеним променама су, упркос напретку технике, све назадније.

8.

Листа узрока слабљења легитимности социјалне револуције шира је од листе њених узрока који недостају. Непомирљиви антагонизам реторички је умивен. Хладноратовска радничка класа (са класном свешћу) преведена је у послехладноратовски прекаријат (повремено запослени, слабо плаћени, лишени класне солидарности и склони ксенофобији према мигрантима). И у центру се индустрија разграђује, затварају се рудници и челичане, доминира услужни и финансијски сектор. У задњем делу смештен је реални центар економије. Производња се премешта у регионе са јефтином радном снагом. Производња је на периферији, а профит у центру или у пореским рајевима. На периферији радници раде за мању надницу и у лошијим условима, као у 19. веку, лишени су заштите синдиката.³⁷ Идеологија периферијског капитализма се правда отварањем нових места без обзира на то што су ова врло слабо плаћена. И овде

³⁷ Петровић, Борис, „Парадокс национализма у британском случају“, *Политика*, 24.8.2016.

су синдикати беспомоћни, јер периферијске државе пружају широка овлашћења капиталу који је стигао из центра.³⁸

На слабљење револта подвлашћених утиче и ново прекарно искуство рада, које снижава праг очекивања: максимум надања је стално запослење, а не укидање система. Ако је социјалистичка револуција у Европи и била ауторитарна, социјални страх од њене реалности код власти био је демократски, јер је гонио буржоазију на социјалне уступке. Данас је другачије. Такође, генерацијски гледано, на револуцију се данас гледа као на биографију мртвог, а не живог човека,³⁹ како је то иначе било до 1989. године. То свакако утиче на делатни потенцијал саме идеје револуције. Поражена револуција није опасна, па се истражује *sub speciae* неуспеха и немогуће мисије. Поражени не може бити привлачни идеал, идеал је победник. Тако није било увек. Све до 1989. револуција је посматрана из перспективе успеле и могуће друштвене промене. Дакле, са становишта вере у промену на делу разлика је између револуционарног песимизма и револуционарног оптимизма.

Шта још у појмовноисторијском погледу слаби актуелност револуционарне друштвене промене? Данас се мање свакодневног живота врти око државе и све мање зависи од ње. Мање се од државе и очекује. Приватни бизнис тражи умрежавање и мноштво личних иницијатива у плуралном друштву. У складу с тим прошло је и време противљења држави као апарату владајуће класе, где је држава грађанима ускраћивала информације. Држава више није маркирана као апарат владајуће класе него као оруђе партије која је добила изборе. Зато и није одговорна као једина тачка удара критике. Европска унија, као национална установа, додатно је растеретила одговорности државу. Поред тога, легално освајање власти на изборима је нормализовано, а насилни удар унапред стигматизован. Партија на власти кључни је кривац, што значи да је треба само заменити, али не и тотално изменити државу. Она је растеретила и капитализам као систем, јер је сав отпор усмерен против ње. Партија је одговорна, капитализам не. На изборима нико не напада капитализам него владајућу партију. Дакле, треба мењати партију, систем не. То је хегемона култура ослобођења, коју је наметнула идеолошка неолиберална офанзива која купује интелигенцију, надзире медије и обезбеђује културну хегемонију мултинационалног капитала.

Појам право на разлику заменио је појам неједнакости, а измењен је и појам моћи. Више писаца упозорава да код савременог капитализма треба разликовати тврду државну, претећу силу од одрживе еластичне, меке моћи. И да ова друга неолиберална системска моћ има пријатељски облик, па је зато непрозирна и не може се нападати. Таква је, на пример, раширена идеолошка теза ЕУ – помозимо оснивање малих предузећа и предузетника. Они, наравно,

³⁸ „JURA ne dozvoljava osnivanje sindikata“, *Danas*, 25.8.2016.

³⁹ Hobsbaum, Erik, *O istoriji*, Beograd 2003, str. 258.

морају имати унајмљену радну снагу и убирати профит. Прихватање идеолошког апела да сви буду предузетници директно значи да угњетени није свестан угњетавања и да се обмањује у слободи да и сам може да експлоатише. Раширено прихватање пожељне визије о предузетничком друштву (а не о самоуправној или о непрофитној социјалној економији) и илузије о хармоничном друштву, где би сви имали свој дућан, спречава класно освешћивање. Та реторика успешно неутрализује отпор систему. И овде је актуелна Маркузеова теза о репресивној толеранцији капитализма. Неолиберализам је, наиме, имун и стабилан, јер манипулативно користи слободу а да је наизглед не гуши. Прозрети свеопшту дозвољеност значи да је никако не треба поистовећивати са демократијом, јер те потоње нема тамо где су имовинске разлике велике.

У различитим семантичким облицима стицање је личне добити као пожељно понашање дефинитивно потиснуло рад за општу добит. Профит је савладао доходак. Не стоји непријатељ више с оне стране класне барикаде, која дели имућне и беднике. Барикада је синоним класне борбе и данас је замагљена. Њој насупрот истакнут је верски и расни идентитет, који обнавља жар националне борбе. Није дошло до експлозије сваког смисла него до експлозије смисла класне солидарности. Данас се непријатељ гледа кроз бифокалне наочари конфесије која обећава онострано спасење и нације као заједнице другачијег порекла, културе и крви. Кроз те наочари стварност изгледа сасвим другачије него када се гледа кроз оне са класном диоптријом. Кроз прва сочива назире се поларизација и подела, али она која не угрожава имућне капиталисте, него крвног, верског или професионалног Другог, који је једнако бедан. Мере те диоптрије кључни су појмови. Темељни услови револуције поткопани су зато што бедник усмерава социјалну мржњу на бедника, а не на тајкуна. А све то у дигиталном радном логору периферијског капитализма, где је забрањена активност синдиката. Штрек је запазио да је седамдесетих година 20. века капиталистичка дивља животиња била у социјалдемократском кавезу, а након слома европског социјализма, изашла је из кавеза. Неолиберализам ослободио се „социјалних окова“. Резултат је – сиромаштво, несигурност, неједнакост. Нема актера промене, а поље класног сукоба непрегледно је и замућено. Транснационална експанзија капитала лишена је транснационалне социјалне државе. Теоријски гледано, због тог недостатка била би нужна и транснационална револуција.

Али је нема и због семантичке контрареволуције, која је донела много нових борбених појмова (тоталитаризам, глобализација, приватизација), који сажето кондензују пожељну или непожељну визију друштва. Сурогат интернационализма је постала глобализација капитала. Пре сто година класни интернационализам био је опасни социјални вирус, данас више није делатна снага. Социјално-историјска семантика објашњава померање значења ударних идејно-политичких појмова. Језик је чинилац и одраз ванјезичке стварности. На

делу је глобализацијска, али и национална окупација великих појмова: Домовински рат је данас борбени појам, као што су били НОБ или гулаг и холокауст, од седамдесетих година 20. века. Одавно је познато да одбрана нације успешно замагљује класну експлоатацију, а стара теза о социјалшовинизму као негацији класне борбе добро објашњава успех снажне манипулације неолиберализма на рушевинама социјализма. Издајничко је све оно што угрожава национални интерес као највишу политичку вредност, односно државни интерес ако је држава једнонационална. Семантика појмова центрираних око издаје широка је: комунисти, мондијалисти, бољшевици, југоносталгичари и слично.

Није наодмет подсетити да се никада стварност није могла мењати друштвено-интегративним појмовима којима су је владари описивали. Данас превладава победничко антисоцијално тумачење историје 20. века у светлу његовог краја. Појмовноисторијски обрти увек би уоквирили нова хегемона виђења прошлости. Тако је семантичко рођење капитализма и антикапитализма било у 19. веку, а 20. век је појмовноисторијски обогатио оба пола. Наш век донео је прогон или окупацију тих појмова, тј. измену њихових значења. У вредносном погледу капитализам је спонтано постао бољи зато што се европски социјализам показао неуспешан. Иако је, објективно гледано, заправо постао гори, јер је драстично редуковао социјалну државу. Али пошто нема конкурентске хегемоне идеологије, спонтано је као победник октроисао нове критеријуме напретка и властите вредносне надмоћи. И на тај начин сам себе прогласио за бољи. То је битно олакшано околношћу да се нова левица опростила од темељне критике капитализма, јер је закупљена идентитетском политиком. Истекло је време за интелектуално удобну алтернативу ни капитализам ни варварство. Није критика капитализма у кризи, него је то онај њен део који се тиче учесника промене капитализма. Нема осмишљавања неспонтане промене капитализма. Мало је промишљања нечекања да се деси чудо на изборима него да се масе активирају на активности ван периодичне процедуре избора. Данас капитализам лако упија све превратничке теоријске критике, понајвише стога што оне нису повезане са праксом преврата. Дакле, у кризи јесте спона теорије и праксе, а не теоријска критика капитализма. Отпорност неолиберализма почива управо на кризи поменуте споне. Незапосленост, прекаријат, раст неједнакости, експлоатација лишена заштите синдиката и социјалне државе јесу резултат слабе или недовољно осмишљене споне између теорије и праксе у критици капитализма. Због тих околности неолиберализму није ни потребна развијена идеологија. Довољно му је правдање голом праксом.

Није само ревидиран него је и узурпиран класични смисао појма револуција и тако што је појму наметнут нови садржај. Револуција након 1989. значи васпостављање старих вредности (капитализма, религије и национализма), оно што је некада означавано појмом рестаурација. Тиме је ревидирано само

језгро појма, однос социјалне правде и неправде. Измењен је и смисао појма револуција. Није то више Марксова и Хегелова насилна надокнада заосталог развоја, него је то после 1989. насилна надокнада капиталистичког развоја. Ако је комунизам упад у логику органског развоја, онда је револуција заправо анти-комунизам. На делу је окупација појма и извртање логике. У овој пометњи није наодмет додати да револуција признаје ауторитет само уму и да је у том смислу, како је упозорио Ниче, Декарт отац рационализма и деда револуције.⁴⁰ Зато су услови револуције више од голе социјалне неправде која вапи за намирењем.

Није довољно распознавати и критиковати разне симболичке капитале неолиберализма. Треба развити нове критичке појмове. Капитализам је још од времена када је Маркс писао Капитал у лондонским библиотекама био успешно вакцинисан против многих теоријски радикалних критика. Али вакцина није увек била делотворна. Светски ратови су били моћни агенси ширења епидемија револуције, социјалног и анти-империјалистичког ослобађања. Увек је револуција била успешна када је слабила капиталистичка држава. Пометњу која је разбила државни апарат принуде требало је користити. Поставља се питање да ли власт треба освајати на изборима, директно рушити штрајком или буном или је преузети тамо где је испуштена у хаосу нереди и рата. Треба ли чекати сазревање правде или ићи на њено освајање? Има ли освајања без силе? Шта уопште значи насилна револуција? Може ли се бранити могућност насилне промене с обзиром на то да је граница између насиља и ненасиља нејасна? Да ли је револуција као протест у склопу ратног насиља и сама насиље или је насиље против насиља? С друге стране, нису ли и избори нека врста насиља? Ако медијски успешну кампању не може организовати сиротиња него само богати, није ли на делу репресивна толеранција? Није ли отпор њој реактивно, а не изворно насиље? Да ли су активни улични отпори као *Occupy* и *Blockupy* насиље? Да ли је насиље заузети, блокирати, демонстрирати (као што то чине разне алтернативне групе у САД и у Западној Европи) или је то нешто између мирног тражења права и претње? Треба имати на уму да постоје сила и насиље, репресивна институционализована толеранција и демократски неинституционализовани бунт, тј. изворно и реактивно насиље. Другим речима, разлика између демократије и насиља сложенија је од оне коју намећу моћни, приказујући је као напетост између цивилизованог парламента и разуларене улице. Зато се не треба увек „демократски“ ограђивати од насиља револуције.

Многи појмови који су раније били оквир споју теорије и праксе напуштени су: материјално природно право, хуманизам, револуција. И то што је аналитички провокативни појам симболички капитал потиснуо Марксов појам лажне свести јесте утицао на измену споја теорије и праксе. Само је код другог појма јасан спој теорије и праксе. Нису, наиме, данас само владари усавршили над-

⁴⁰ Ниће, Fridrih, *S one strane dobra i zla*, Beograd 2016, str. 78.

зор, него су, како цинично додаје Тери Иглтон, и подвлашћени и експлоатисани усавршили властиту потчињеност толико да је држе за природну и нормалну. Та нормализација замаглила је однос теорије и праксе. Отуда данас деловати револуционарно не значи само активирати напетости, него их и стварати. Пре свега, оне између постојећег и могућег. И револуције имају своју естетику као што и беда има свој систем – капитализам.

9.

Прогон појмова део је преузимања моћи у језику. У хегеманој политичкој семантици нема места појму социјалне револуције чак ни у негативном смислу једнако као што теорија о спонтаном слому капитализма не оставља простор за његово планско обарање. Семантика кључних појмова је згуснути деот идеологије који преводи антагонистичке напетости капитализма у подношљиве формуле сарадње, а не сукоба. Отуда делатној вери у нужни саморазарујући слом капитализма не може помоћи слутња о неком нужно хуманом друштву, него је максимум надања плуралистичко очекивање не радикалне алтернативе него више различитих умеренијих бољих могућности. Тражење умерене, а не радикалне промене јесте директни изгон појма социјалне револуције. У неолиберализму на делу је позитивистичко вредновање појма насиља: насилна револуција је *a priori* негативан, а сила закона позитиван појам, без обзира на то ко доноси закон. Сличну апологетску улогу имају и разне културолошке теорије беде које иду до стереотипа када говоре да су сиромашни лишени аспирација за постигнуће и да су узроци беде у вредностима сиротиње. Чак и скептична визија спонтаног слома капитализма значи подједнако растакање субјекта промене и пасивно ишчекивање судбине капитализма. Као да недостатак делатне свести о акумулацији беде и неједнакости већ довољно објашњава апологетска семантика центрирана око дијагнозе о „социјалном искључивању разних група као последица транзиције” и око опомене која тражи рад на превенцији ризика од социјалне искључености и активност на инклузији рањивих група.⁴¹ Неће бити претерано ако се дода да је реч о смишљеном прогону субверзивних појмова у неолибералној политичкој семантици, а не о спонтаном одговору теорије на измењену стварност. Наравно, реч је и о недовољној критичности према новом апологетском неолибералном језику. Понуда новоконструисаних појмова повезана је са различитим облицима условљавања. Прихватање реторике ЕУ услов је теоријске и политичке коректност и проходности различитих пројеката које финансира Европска унија. Уцењивачки потенцијал ЕУ је снажан. Лојалност хуманистичке интелигенције не мери се само политичким него и семантичким

⁴¹ Kolin, M., „Obrasci života...”, str. 203.

конформизмом. Теоријски гледано, реч је о хегемонији културалистичке над класном парадигмом, а појмовноисторијски о прогону антикапитализма из речника. Свака хегемона епохална свест је згуснута у борбеним појмовима који су иновације, али и окупације.

Извори и литература:

- Bloch, Ernst, „Marx kao mislilac revolucije“, *Praxis*, 1-2, 1969.
- Bošnjak, Branko, „Povijest i revolucija. Odnos ideja i stvarnosti“, *Praxis*, 1-2, 1969.
- Bretthauer, Lars; Stützle, Ingo, „Die ideologische Dimension staatlicher Herrschaft“, in: Dimmel, Nikolaus; Schmee, Josef, hg. *Die Gewalt des Neoliberalen Staates*, Wien 2008.
- Busse, Dietrich, *Historische Semantik*, Analyse eines Programms, Stuttgart 1987.
- Byung – Chul Han, „Warum heute keine Revolution möglich ist“, *Süddeutsche Zeitung*, 3.9.2014.
- Dauderstädt, Michael, „Globale Ungleichheit- eine Enthüllungsgeschichte“, *Neue Gesellschaft*, Frankfurter Hefte, 6, 2016.
- Habermas, Jürgen, „Uvjeti za revolucionisanje kasnokapitalističkih društvenih sistema“, u: *Praxis*, VI, 1-2 1969.
- Hobsbaum, Erik, *O istoriji*, Beograd 2003.
- Iglton, Teri, *Zašto je Marks bio u pravu*, Beograd 2016.
- „JURA ne dozvoljava osnivanje sindikata“, *Danas* 25.8.2016.
- Kangrga, Milan, „Marxovo shvaćanje revolucije“, *Praxis*, 1-2, 1969.
- Kolin, Marija, „Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme EU“, *Sociologija*, 2, 2008.
- Kosseleck, Reinhardt, *Begriffsgeschichten – Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt 2006.
- Marcuse, Herbert, „Revolucionarni subjekt i samoupravljanje“, *Praxis*, 3-4, 1969.
- Marković, Mihailo, „Pojam revolucije“, *Praxis*, 1-2, 1969.
- Milanović, Branko, *Ovojeni svetovi – merenje međunarodne i globalne nejednakosti*, Beograd 2006.
- Müller, Ernst; Schmieder Falko, *Begriffsgeschichte und historische Semantik: Ein kritisches Compendium*, Frankfurt 2016.
- Niče, Fridrih, *S one strane dobra i zla*, Beograd 2016.
- Ovenden, Kevin, *Siriza u lavirintu*, Beograd 2016.
- Petrović, Boris, „Paradoks nacionalizma u britanskom slučaju“, *Politika*, 24. 8. 2016.
- Petrović, Gajo, „Filozofija i revolucija“, *Praxis*, 1-2, 1969.
- Rahden, Wolfert von, „Revolution und Evolution“, *Forum Interdisziplinäre Begriffsgeschichte*, 8, 1, 2012.
- Streeck, Wolfgang, „How will capitalism end?“, *New Left Review*, 87, May-June 2014.
- Streeck, Wolfgang, „Wie wird Kapitalismus enden? I Teil“, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 3, 2015.
- Тадић, Љубомир, *Традиција и револуција*, Београд 1972.

Summary

Dr Todor Kuljić

The social revolution: archeology of a banished concept

The paper (1) interprets original meaning of the occupied and banished concept of social revolution, and (2) explains its contemporary shifts in content and scope. It analyses both political and internal scientific corrections and social conditions of re-evaluation of the revolution concept. The paper belongs to the conceptual history (Begriffsgeschichte) which, as a reflexive aspect of history, reviews the concepts that interpret history. The conceptual history is the history of ideas and issues that is clustered in conceptions of its own age. Hegemonic concepts are indicators of social and political change, and they are not only theoretical categories, but they are active fighting unities in practice, the factors of processes and history. They are not only analytical, but political weapons as well.

Keywords: revolution, social revolution, anticapitalism, conceptual history, fighting concepts.